

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БАРАНОВСЬКИЙ
Володимир Миколайович

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ САМОРОХУ

09.00.01 — діалектика і теорія пізнання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ — 1995

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
НОВІКОВ Борис Володимирович;

доктор філософських наук, професор
ПРИЧЕПІЙ Євген Миколайович;

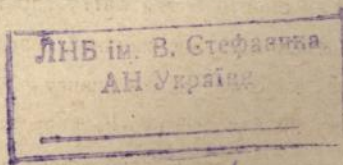
доктор філософських наук, професор
РИЖКО Володимир Антонович.

Провідна організація — кафедра філософії Київського педагогічного університету імені Михайла Драгоманова

Захист відбудеться « 17 » квітня 1995 року о « 14 » годині на засіданні Спеціалізованої вченої Ради 01.01.06 по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252017 Київ-17 вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано « 16 » березня 1995 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої Ради

В. І. Гусев

доцент ГУСЕВ В. І.

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства породжує різноманітні проблеми, вирішення яких вимагає розробку якісно нових основ теорії і практики. Однією з основних загальних специфічних проблем є проблема саморуху, джерела виникнення якої мають місце ще в античній філософії. Особлива увага приділяється їй і в Новий час. Сьогодні проблема саморуху викликає потребу наукової розробки не лише філософами, а й біологами, фізиками, кібернетиками та ін. В якості сучасних природничонаукових передумов дослідження проблеми саморуху функціонують загальноприйняті природничонаукові теорії розвитку мікро- і макросвіту, а також гіпотези, що виникають в науковому пошуку. Зокрема, ті гіпотези, в яких найбільш рельєфно визначені методологічні характеристики способу побудови теоретичної системи знання. Маючи це на увазі, зроблена спроба прослідкувати найбільш важливі, основні, що мають пряме відношення до розробки теорії саморуху. Філософське вчення про саморух, як основа всеосяжного бачення дійсності, не зводиться до поняття окремих наук про ту чи іншу форму його виявлення, хоча ці уявлення і взаємопов'язані між собою. Безумовно, більш повний і багатий зміст теорія саморуху має тоді, коли вона адекватно відображає не тільки процеси природи, а й суспільства, в їх єдності.

Узагальнюючи досягнення науки і практики, філософія обґрунтовує саморух як спосіб буття світу, проте в сучасній філософській науці ще немає загально визнаної теорії саморуху, недостатньо розроблений її категоріальний апарат. Тому дослідження генезису теорії саморуху як філософсько-категоріального явища відображення процесів світу сприятиме глибокому осмисленню механізму саморуху суспільства, його творчого потенціалу, а також визначенню,

чому саморух здійснюється в цьому, а не в іншому напрямку і які його перспективи, як впливати на цей процес.

Починаючи з другої половини дев'яносто першого року ХХ ст. пошуки самовідродження незалежних держав були поставлені на терен практичних дій. В зв'язку з цим проблема теорії саморуху набуває наукового статусу. Теоретична і практична орієнтація на філософське дослідження цієї проблеми розкриває наукові засади найбільш загальних орієнтирів діяльності людини і суспільства.

Сучасне духовне відродження України відкриває суспільству необмежені можливості. Об'єктивний характер саморуху суспільства в значній мірі залежить від усвідомлення важливості пошуку вдосконалення цього процесу, пошуку нових шляхів у розв'язанні складних суперечностей, здатності розуміти не тільки їх протилежності, боротьбу, а й злагоду. Не випадково сьогодні особливого значення набуває орієнтація на злагоду, на єдність суспільства, що якісно посилює його саморух.

Сьогодні суспільний інтерес стимулює розробку теорії саморуху в двох основних напрямках: більш повного пізнання буття світу і використання наукових знань відповідно потребам суспільства. У вирішенні цієї проблеми принципове значення має творчий розвиток діалектики як теорії саморуху, її категоріального апарату як необхідної умови виконання нею світоглядної і методологічної функцій. Перш за все зростає необхідність дослідження категорії саморуху як історично зумовленої форми логічного відображення дійсності, як основної зисхідної категорії генезису теорії саморуху.

Це висуває на чільне місце необхідність аналізу соціально-практичної зумовленості розробки категорії саморуху відповідно новим досягненням науки і соціальної практики, а також діалектичного виведення її логічної структури, дослідження функцій, які

вона виконує в сфері теорії і практики.

Головне в цьому напрямку - категорія саморуху в системі основних філософських абстракцій, що становлять зміст теорії саморуху. Спираючись на принцип єдності історичного і логічного, необхідно визначити логіку генезису теорії саморуху, її категоріальний зміст та функції.

Мета дослідження полягає і в тому, щоб розкрити діалектику абстрактного і конкретного в побудові наукової теорії саморуху. Цьому сприяє, на наш погляд, дослідження законів діалектики як законів саморуху, особливо функцій категорії саморуху в світоглядній орієнтації людини, зокрема, в науковому пізнанні процесів природи і суспільства.

Одним із важливих завдань наукових досліджень вищої школи - вихід в практику навчального процесу, це стосується дослідження і категоріального апарату філософії, особливо функцій категорії саморуху в оновленому викладенні філософії в навчальному процесі та дослідженні студентами цієї проблеми в наукових пошуках. Важливо відзначити, що це питання можна віднести до найбільш фундаментальних у всьому комплексі розглянутих актуальних питань, такий підхід до нього не обмежується вивченням проблеми методики, головна мета - всебічно і проблемно викласти філософське вчення про саморух світу, особливо суспільства, його основні проблеми та їх вирішення.

При цьому, слід підкреслити, що філософія, як відомо, являє собою теоретичну основу культури. Одне із найбільш актуальних питань цієї проблеми - теоретико-методологічна культура, етапи її формування, логічна структура, місце і роль в ній категорії саморуху, її вплив на вирішення проблеми активізації ініціативності мислення і практичної діяльності людини.

Нарешті, актуальність дослідження категорії саморуку як ступені пізнання і форми знання викликана ще одним важливим завданням, нині висунутим соціальною практикою - це дослідження категорії саморуку як принципу практичної діяльності, який найбільш повно виявляє себе у зростанні активності людини в сфері "наука - техніка - виробництво". В цьому напрямку набуло важливого значення дослідження самовиявлення ініціативи людини, перетворення цієї ініціативи в ініціативно-практичну діяльність, що прискорює саморух суспільства.

Стан наукового дослідження. На відміну від інших теоретичних питань, проблема саморуку стала предметом спеціального дослідження лише в останні десятиріччя, але переважно в світоглядному аспекті. Перш за все, це пояснюється повною складністю і багатоаспектністю цієї загальної проблеми в цілому, а також потребами і умовами, що склалися. Важливо при цьому відзначити, що вперше істотні аспекти проблеми саморуку були розглянуті В.І.Шинкаруком і В.О.Босенком.

Разом з цим доводиться констатувати, що проблема саморуку, в порівнянні з іншими проблемами, менш всього досліджена, хоч в останні роки стан в цій галузі помітно змінюється. Значну наукову цінність мають дослідження Л.А.Петрушенка "Самодвижение материи в свете кибернетики" /Москва, 1971/ і "Единство системности, организованности и самодвижения /О влиянии философии на формирование понятий теории систем" /Москва, 1975/, в яких зроблено аналіз проблеми зв'язку системності, організованості і саморуку. Розглядається і зміст категорії саморуку співвідносно з категорією активності. Внаслідок цього виходить, що у визначеному відношенні поняття активності ширше саморуку, оскільки воно, вважає Л.А.Петрушенко, більш повне, конкретне. Категорія саморуку визначається як такий рух, який містить в собі суперечність. Цим зосереджена

увага на найбільш важливому, головному - суперечності саморуху. Однак, на наш погляд, завдання полягає в тому, щоб поглибити визначення змісту категорії саморуху, особливо тих понять, які утворюють її логічну структуру.

Важливий крок в цьому напрямку зробив Ф.Ф.Вяккерев в монографії "Проблема самодвижения в материалистической диалектике" /Ленинград, 1971/, в якій основна увага зосереджена на особливостях саморуху біологічних і соціальних систем, піддана критиці теорія рівноваги, здійснена спроба визначити об'єктивний зміст категорій руху і саморуху. Саморух визначається як власна, внутрішньо необхідна зміна системи, яка породжується суперечностями системи, посередковувачими дію зовнішніх детермінантів.

Відповідно із зростаючими потребами пізнання і практики у предмет спеціального дослідження виділені нові аспекти і питання загальної проблеми саморуху. В цьому напрямку науковий інтерес являє змістовна праця В.А.Кайдалова "Диалектико-материалистическая концепция самодвижения и ее современные проблемы" /Томск, 1982/, автор якої послідовно розкриває сутність концепції саморуху, основні функції її принципів у вирішенні природничонаукових проблем, звернена увага на питання про місце категорії саморуху.

Опубліковано також декілька змістовних статей, в яких розглянуті окремі аспекти категорії саморуху. На теоретичне значення цієї категорії в дослідженні проблеми автономності живих систем посиляється А.І.Левко /Мінск, 1987/.

Окремі аспекти проблеми саморуху в тій чи іншій мірі розглянуті в працях М.О.Булатова, С.Б.Кримського, Б.О.Парахонського, М.О.Парнюка, Є.М.Причепія, М.Ф.Тарасенка та ін..

Необхідно підкреслити, що приведений перелік і аналіз праць виявляє помітну різноманітність піднятих питань проблеми саморуху. Однак безпосередньо теорії саморуху у вітчизняній історико-філо-

софській думці не присвячено дисертаційних досліджень.

Звертає на себе увагу і той факт, що у філософській літературі немає єдності поглядів у визначенні змісту категорії саморуху, спостерігається штучне обмеження загальності її змісту, в багатьох випадках вона ототожнюється з категоріями руху і активності. Безперечно, дефініція філософських категорій, зокрема, категорії саморуху, в певному розумінні відносна.

Пізнання все більше проникає в сутність саморуху природи і суспільства, вдосконалюючи знання про нього, що вимагає постійної уваги до категорії саморуху, як основної.

Необхідно також відзначити, що до цього часу ще не досліджені функції категорії саморуху в науковому пізнанні, в практиці навчального процесу, а тим більше в активізації ініціативності людини в сфері "наука-техніка-виробництво".

Викладене вище дозволило визначити мету і основне завдання нашого дисертаційного дослідження.

Мета і основні завдання дослідження. Загальною метою є дослідження генезису теорії саморуху, її змісту та функцій.

Для досягнення цієї мети в дисертації поставлені такі завдання:

- дослідити логіко-гносеологічну специфіку формування категорії саморуху в античній філософії, звернувши увагу на об'єктивний зміст і понятійний вираз, визначити її логіку розвитку і функції в філософії епохи Відродження та Нового часу;
- здійснити аналіз становлення категорії саморуху як основної висхідної категорії генезису теорії саморуху;
- реалізувати самостійний підхід до розробки категорії саморуху відповідно до сучасних досягнень наукового пізнання і соціальної практики, здійснити аналіз її місця і ролі в системі основних абстракцій, що становлять зміст теорії саморуху, звернувши

увагу на принцип саморуху, який пронизує всю систему знання, субординує його, спрямовує функції теорії;

- спираючись на зміст категорії саморуху, показати її значення в світоглядній орієнтації людини, а також розкрити особливості функцій, виділивши при цьому основні ступні, їх взаємозв'язок і роль в науковому пізнанні;

- дослідити світоглядно-методологічну спрямованість категорії саморуху в системі оновленого викладання філософії в навчальному процесі.

Методологічна основа і предмет дослідження. При розробці теми автор виходить з потреб наукового пізнання і соціальної практики. Методологічною основою дисертаційного дослідження є принципи сучасного філософського знання. Автор також спирається на теоретичні положення і висновки Першого Всеукраїнського конгресу філософів /Київ, 1991/.

Відповідно до поставлених завдань матеріалом філософського дослідження були праці філософів античності /Геракліт, Демокріт, Епікур, Платон, Арістотель/; епохи Відродження /Бруно, Кузанський, Патриці та ін./; ХУП-ХУІІІ ст. /Бекон, Толанд, Декарт, Гассенді, Дідро, Гольбах та ін./; класичної німецької філософії /Кант, Фіхте, Гегель/, діалектико-матеріалістичної філософії /Маркс, Енгельс, Ленін/, вітчизняної філософії /Прокопович, Сковорода, Шевченко, Костомаров, Драгоманов, Франко, Грушевський та ін./.

Автор спирався на наукові праці сучасних філософів, присвячених аналізу окремих аспектів проблеми саморуху /Ф.Ф.Вяккерев, В.А. Кайдалов, А.І.Левко, Л.А.Петрушенко/, а також на дослідження проблем історії філософії, сучасних проблем діалектики, логіки, теорії пізнання, науки і практики, які мають в собі в тій чи іншій мірі аналіз окремих аспектів проблеми саморуху /В.П.Андрущенко, І.В.Бичко, Є.К.Бистрицький, А.С.Богомолов, М.О.Булатов, В.А.Буслинський,

Г.І.Волинка, Г.І.Горак, В.С.Горський, М.Ф.Землянський, В.М.Князев, А.Є.Конверський, С.В.Кримський, В.С.Лутай, Д.В.Кушаков, В.І.Кущенко, М.І.Михальченко, Б.В.Новіков, М.О.Парнюк, В.С.Пазенок, М.В.Попович, Є.М.Причепій, В.А.Рижко, І.Д.Рожанський, В.Г.Табачковський, М.Ф.Тарасенко, В.І.Шинкарук, О.І.Яценко, Т.І.Яшук та ін.

Особлива увага приділяється аналізу періодичної преси, в якій відображається саморух суспільства, реалізація його творчого потенціалу, а також на дослідження філософських проблем зарубіжними філософами.

Наукова новизна дослідження. Здійснено філософське дослідження генезису теорії саморуху, обґрунтована її структура, основною висхідною категорією якої є категорія саморуху, визначені її функції в науковому пізнанні та практичній діяльності.

Більш конкретно наукова новизна виражена в таких основних положеннях, що виносяться на захист:

- основними етапами становлення категорії саморуху, що здійснюється в інтегративному зв'язку з категоріями світу, буття, матерії, руху, розвитку, суперечності, закону та ін. і під впливом розвитку наукового знання, що в своїй основі спирається на практичну діяльність, є: а/ дорефлексійне уявлення про саморух світу, вперше виведене через поняття: світ, самозростання, довільне, рух /Геракліт, Демокріт, Епікур/; пізніше – саморух /Платон, Арістотель/; б/ відображення саморуху світу в дискурсивному ряді логічних категорій /Бруно, Кузанський та ін./; в/ спроба дослідити співвідношення руху і саморуху /Толанд, Гольбах та ін./; г/ становлення в загальних рисах категорії саморуху як форми мислення і логічного засобу вирішення філософських проблем /Кант, Гегель/; д/ аналіз філософсько-соціальної проблеми саморуху /Маркс, Енгельс, Ленін/; є/ утвердження ідеї саморуху в соціально-практичній діяльності з метою самовизначення і самовдосконалення буття суспіль-

ства /Шевченко, Франко, Драгоманов, Грушевський та ін./;

- відповідно сучасним досягненням науки і практики дано авторське визначення категорії саморуху. Доведено, що саморух - спонтанна, самостійна, самоорганізована, внутрішньо необхідна зміна об'єктивної реальності, іманентністю якої є постійне виникнення і розв'язання суперечностей. Зроблені висновки про те, що, на відміну від категорії руху, категорія саморуху відображає спосіб буття об'єктивної реальності в більш багатих і глибоких визначеннях - у неї існують конкретні інтегративні зв'язки з категоріями матерії, суспільства, самостійності, самоорганізації, розвитку, суперечності та ін.

- доведено, що з становленням категорії саморуху як основної висхідної категорії відбуваються генезис теорії саморуху. Дослідження цього процесу дозволило зробити висновок, що теорія саморуху є категоріальна система об'єктивно-істинного знання саморуху об'єктивної реальності як закономірного процесу;

- будучи за своїм об'єктивним змістом знанням сутності саморуху реальності, тобто універсальних законів, необхідних зв'язків, відношення самоорганізації і самодетермінації та ін., теорія не лише пояснює, а й прогнозує саморух природи і суспільства, вона орієнтує дослідника на ще не вивчені процеси, що здійснюються в природі і суспільстві. У логічному виразі пізнання основним принципом, який пронизує всю систему знання і субординує його, є принцип саморуху;

- досліджено логічну послідовність та ступені розгортання методологічної функції категорії саморуху як принципу в науковому пізнанні, що здійснюється через логічне визначення того, що підлягає пізнанню /регулятивно-пошукова спрямованість/, ступінь пізнання, який синтезує в собі основні теоретичні уявлення про саморух.

- в практиці навчального процесу саморух як форма знання сприяє активізації творчого мислення студентів, формуванню у них теоретико-методологічної культури;

- визначено, що категорія саморуху як форма знання в інтегративному зв'язку з поняттями "самоорганізація", "самодисципліна", "самоуправління", "самоініціатива", "самовдосконалення" та ін. всією своєю суттю впливає на зміст і характер практичної діяльності, особливо в активізації творчої ініціативи людини в сфері "наука-техніка-виробництво". В цьому напрямку відбуваються реалізація категорії саморуху як логічної форми знання в принцип практичної і теоретичної діяльності;

- найбільш ефективно функції категорії саморуху розкриваються у взаємозв'язку з категоріями і принципами, які експлікують її внутрішній зміст, разом з нею утворюють теоретико-методологічну основу теорії саморуху.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути враховані і використані у вирішенні теоретичних і практичних проблем. Положення, висновки і пропозиції мають безпосереднє відношення до дослідження окремими науками конкретних форм саморуху, особливо в дослідженні закономірностей саморуху мікро- і макросвіту, а також при побудові природничо-наукових теорій, що матимуть безпосереднє значення для вирішення актуальних проблем подальшого розвитку функцій теорії саморуху. Вони можуть бути враховані і використані у вирішенні практичних проблем, особливо в підвищенні ефективності творчого потенціалу саморуху суспільства, а також для наукового передбачення. Результати дослідження можуть бути використані в практиці навчального процесу, сприяти більш ефективному усвідомленню студентами основних сучасних проблем філософії і природознавства та їх вирішення. Більш того, вони можуть бути використані при вдосконаленні

підготовки аспірантів і на теоретичних семінарах професорсько-викладацького складу вузів, а також в підвищенні кваліфікації спеціалістів народного господарства. Вирішення цієї проблеми залежить від рівня світоглядних і духовних орієнтацій кадрів.

Апробація праці. Дисертація є результатом багаторічної науково-дослідницької і педагогічної роботи автора у вищій школі.

З викладом основних ідей і положень дисертаційного дослідження автор виступив на республіканських науково-практичних конференціях: "Єдність світоглядної і методологічної функції філософії" /Київ, 1980/; "Світоглядні і методологічні проблеми взаємозв'язку теорії і практики" /Київ, 1983/; "Формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій, соціального і гуманістичного мислення у студентів у позанавчальний час /Одеса, 1993/; на обласних науково-практичних конференціях /Житомир, 1980, 1987, 1993, 1994/; виступив з теоретичною доповіддю з теми дисертації в Школі докторантів філософського факультету Ленінградського університету /Ленінград, 1983/; на науково-виробничих і науково-технічних конференціях Житомирського філіалу КШІ, нині - Житомирський інженерно-технологічний інститут /1975, 1980, 1984, 1989, 1993, 1994/ і на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук Київського університету ім.Тараса Шевченка.

Автор дисертації виступив з доповіддю "Філософський аналіз духовного самовідродження" на Першому Всеукраїнському конгресі філософів /Київ, 1991/.

По темі дисертації автором опублікована монографія "Генезис і функції категорії самодвиження". - Київ: Вища школа. Изд-во при Київ. ун-те, 1985. - 136 с, а також ряд статей в наукових збірниках "Проблеми філософії", "Вісник Київського університету" та ін. Зазначена монографія одержала позитивну рецензію в науково-періодичній пресі.

Структура дисертації. визначена логікою дослідження, безпосередньо впливає із його мети і основних завдань. Вона складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку основної використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У "Вступі" обґрунтована актуальність теми, здійснений аналіз стану розробки її, визначена мета і завдання дослідження, його методологічна основа і джерела, розкрита сутність нової концепції саморуку, її основні положення, винесені автором на захист, практичне і теоретичне значення результатів дослідження, їх апробування і структура праці.

У першому розділі - "ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ САМОРУКУ" - досліджена логіко-гносеологічна специфіка формування категорії саморуку в інтегративному зв'язку з категоріями світу, матерії, суспільства, буття, розвитку, закону та ін. У своїй основі цей процес спирається на досягнення античної науки і практики, а також епохи Відродження та Нового часу. Відзначений підхід має важливе значення для з'ясування становлення категорії саморуку, особливо функцій, які вона виконує у пізнанні світу.

У першому параграфі - "Становлення категорії саморуку в античній філософії" - здійснений аналіз науки, культури і історично складеного взаємозв'язку філософських і природничонаукових поглядів античного суспільства. На основі цього підходу показано, що в античній філософії здійснюється спроба переробити споглядальні уявлення в поняття, і на цій основі, на більш розвинутому їх рівні, в категорії, про що свідчить, наприклад, вчення Фалеса, одним із основних понять якого є поняття "вода". Його увага зосереджена на пошуку начала, основи життя всього існуючого, поняттям "вода" позначається не тільки вихідна ступінь руху, вона і основа, в той же час і процес. В результаті Фалес стихійно наблизився до висновку,

що все те, що рухається природно, рухається саме собою. Звичайно, припущення про саморух світу ще не висловлюється конкретним понятійним визначенням, ця роль виконує почуттєво-образна форма уявлення, яка спирається на досвід практичної діяльності і результати безпосередніх спостережень різноманітних явищ природи і суспільства.

Анаксимандр, на відміну від Фалеса, спробував розглянути рух в більш метафізичному, чим натурфілософському плані, про що говорить детально розроблена ним космологічна концепція. Те, що виникає, звертає увагу Анаксимандр, повинно мати завершення, потім воно знову проходить певний шлях руху і зміни. Ця його діалектична ідея в своїй основі спирається на поняття "апейрон". Хоча Анаксимандр і висловив в примітивній формі здогадку про природу протилежностей, однак важливим було уже те, що принцип роздвоєння єдиного на протилежності був застосований ним до пояснення походження світу. Більш повно розкривається цей процес в філософських поглядах Геракліта, Демокріта і Епікура. Це дійсно був крок від міфа до логосу /закону/, до розуміння руху як саморуху.

Враховуючи це, ми прослідкували логіку викладення Гераклітом своїх світоглядних поглядів, виділили найбільш раціональне, що відіграло важливу роль в становленні категорії саморуху. Всі зміни в космосі, за вченням Геракліта, зумовлені його внутрішнім життям /живим вогнем/, усе здійснюється через боротьбу і по необхідності. Начебто підкреслюючи загальність закону, Геракліт говорить, що навіть "психеї" властивий самозростаючий логос. Це мислення загальне для всіх, про що свідчить подальший філософсько-соціальний аналіз. Всі, що бажають говорити розумно, повинні спиратись на цей загальний закон, подібно тому, як держава ґрунтується на законі, підкреслює філософ. Звичайно, Геракліт не зміг розгорнуто

пояснити саморух як спосіб буття світу, а також розробити категорію саморуху, але він, власне кажучи, поставив питання про сутність руху, разом з тим вперше в історії філософської думки ввів поняття "самозростання".

Перші гіпотези і уявлення про саморух як спосіб буття світу приваблюють до себе увагу Демокріта, Епікура, Арістотеля, а також філософів в наступні століття. Аналіз поглядів Демокріта показав, що він не зміг діалектично пояснити сутність руху, однак філософ посилається на його вічність, поскільки воно не має причини як безпочаткове і є причиною всього і себе, здійснюється в силу власної необхідності.

Більш чітко поставлене принципове питання про причину відхилення атомів у Епікура, що сприяло розробці визначеного підходу до цього питання і його вирішення. У викладі свого вчення про відхилення атомів Епікур спирається на такі поняття - прообрази категорій як, наприклад, "світ", "матерія", "внутрішнє", "необхіднє", "рух", "відхилення" та ін., з якими найбільш пов'язано становлення категорії саморуху.

У цілому ж філософи розглядуваного нами періоду виходили в основному із дорефлексивного уявлення про саморух матерії, і хоча в їх вченнях містяться глибокі діалектичні догадки про його дійсну сутність, однак розгорнутої дискурсивної зумовленості цих догадок ми не находимо ні в одного філософа. Навіть термінологічно категорія саморуху оформилась не повністю.

Дослідження проблеми саморуху займає важливе місце в філософії Платона і Арістотеля.

У працях Платона найбільш чітко викладена логіко-гносеологічна специфіка формування категорії саморуху. Про це свідчить його намагання не тільки розглянути саморух природи, а й суспільства. За Платоном, раз предмет сам себе рухає, йому властивий

саморух, життя. Найбільш активним суб'єктом цього процесу є суспільство, яким, на думку Платона, повинні управляти мужі науки. Платон шукає точне поняття, яким можна було б позначити причину і сутність руху, при цьому це поняття повинне бути близьким за змістом до поняття "рух". У праці "Федр" воно мислиться "як рухає саме себе"; в діалозі "Софіст" збагачується змістом ідеї боротьби протилежностей; у праці "Політик" виділяється поняття "довільне"; і, нарешті, у праці "Закони" вживається поняття "саморухоуачий". Важливо відзначити, що поняття "саморух" набуває категоріальне значення в якості нового логічного принципу. Тоді як в "Метафізиці" Арістотеля розглядається не тільки зміст категорій, але і їх логічні функції, в тому числі і категорії саморуху, яка часто виступає в формі судження, наприклад, "зміна сама собою", "рух сам собою". На наш погляд, Арістотель підійшов до важливого висновку, що категорія саморуху, відображаючи відношення людини до природи і до самої себе, тобто її діяльність, характеризує спосіб буття суспільства.

Таким чином, антична філософія не тільки висунула, але намагалась і розглянути суттєві аспекти проблеми саморуху, що привело до понятійного оформлення категорії саморуху як форми мисленого відображення світу.

У другому параграфі - "Категорія саморуху в філософії епохи Відображення та Нового часу" - увага зосереджена на філософії Відродження. В цей період посилюється боротьба в філософії, відновлюються в правах і ті проблеми, якими цікавилися античні філософи, ренесанських філософів все більше приваблює до себе проблема саморуху. Значний внесок в розробку теоретичних уявлень про саморух матерії внесли Д.Бруно, М.Кузанський та ін.. У філософії Д.Бруно відбувається перетворення античних загальних уявлень про саморух єдиного універсуму в більш розгорнутий дискурсивний ряд

категоріальних визначень. Уявлення про саморух природи набуває тут фіксовану концептуальну форму вираження, направлену на логічне охоплення сутності розглядуваного предмета.

Більш поглиблений розвиток категорія саморуху набула в філософії Толанда. У праці "Письма до Серени" він виклав свою точку погляду на питання співвідношення руху і саморуху. Цьому, без сумніву, сприяло критичне засвоєння ним цінних ідей філософії Локка, Бекона, Спінози та інших мислителів. З точки зору Толанда, необхідно врахувати різницю між внутрішньою енергією, саморухом або суттєвою активністю всякої матерії, без якої вона не могла б підлягати ніяким окремим змінам і розділенням, і тими просторовими рухами або переміщеннями, які являють собою різні модифікації суттєвої активності. Основна тенденція дослідження цієї проблеми Толандом виявляється у його прагненні визначити саморух матерії найбільш адекватним йому терміном "саморух". Однак для нього проблема сутності саморуху надто складна і скрутна, вирішення якої не могло бути здійснено з позицій метафізичного методу.

Разом з тим, Толанд відходить від позицій Кауарда, який стверджував, що Бог наділив матерію принципом саморуху. І Всесвіт, з точки зору Кауарда, з необхідністю зруйнувався б, якби вся матерія прийшла в саморух, тому Бог і вважав за потрібне її обмежити.

У дослідженні проблеми саморуху важлива роль належить французьким філософам, зокрема Гассенді, Дідро, Гольбаху. Розвиток їх філософської думки нерозривно пов'язаний із захистом і пропандею атомістичного матеріалізму мислителів античної філософії. Найбільш близько підійшов до розуміння саморуху матерії Гольбах. У "Системі природи" він розглянув відношення руху і саморуху. На відміну від Толанда, Гольбах спробував довести, що не будь-який внутрішній рух виникає довільно, один лише довільний рух є джерелом всіх змін, всіх модифікацій матерії. П. Гольбах прагне дати

розгорнутий аналіз категорій, однак йому не вдається в повній мірі уникнути синкретизму, не зміг він внести, на наш погляд, більш важливих новацій в розробку логіко-методологічних принципів дослідження проблеми саморуху.

Однак, якою б обмеженою не була розробка категорії саморуху в XVI-XVII століттях, вона, безумовно, являла собою історично необхідну ступінь в її становленні і розвитку, це стосується класичної німецької філософії, особливо філософії Канта і Гегеля.

Про те, що Кант безпосередньо був захоплений проблемою саморуху, свідчать його роботи, в яких увага філософа зосереджена на рухомій силі тіла, яка осмислювалася за допомогою категорії каузальності. За своїм гносеологічним змістом категорія каузальності найбільш взаємопов'язана з категорією діяльності, яка має у філософії Канта таке ж призначення, що і категорія саморуху. Визначення саморуху світу є лише першим кроком на шляху до побудови концепції саморуху, а для того, щоб послідовно провести цей погляд на світ, потрібно піти далі, до пізнання його. Помилка Канта була в тому, що єдиним способом доказу загальності категорій він вважав припущення їх апіорного походження.

Цілком по-новому поставлені проблеми науки логіки і її категорій в філософії Гегеля. Перш за все, Гегель піддав критичному аналізу категоріальний апарат філософії Канта, суб'єктивізм Фіхте і філософію тотожності Шеллінга. Тут потрібно прийняти до уваги, що для характеристики змісту саморуху Гегель залучає категорії спонтанності, іманентності, самостійності та ін., однак основні логічні функції виконують категорії заперечення, розвитку, основи, необхідності, закону і умови. Безумовно, Гегель віддає перевагу основі, умова необхідна для його життя і тут же філософ приходиться до висновку, що умова "втягується" в процес саморуху, і в цьому, без сумніву, утримується глибоке поставлення корінної проблеми

діалектики, яку намагався вирішити Гегель в своїй "Науці логіки". Однак Гегель досліджує не саморух матерії, а форми логічного мислення, якими досягається абсолютна ідея, ось чому його діалектика має потребу в матеріалістичній переробці.

Необхідно було в першу чергу усвідомити і висловити в логіці категорій саморух суспільства, закони його діяльності. На цю проблему звернув увагу Маркс в своїй праці "Капітал". Аналіз руху капіталу як самозростаючої вартості необхідний був Марксу не тільки для з'ясування вартості в якості саморухомої субстанції, завдання полягає і в тому, щоб пояснити додаткову вартість, виробництво якої є основною функцією капіталу. Теоретичний аналіз окремих аспектів проблеми саморуху продовжував Ленін, вихідним принципом якого - практична діяльність. Це не тільки точка зору, але і певне правило, спрямоване на пізнання і перетворення об'єктивної дійсності. Вимоги цієї діяльності викладені як в філософії, так і в практиці, наслідки якої суспільство оцінює сьогодні.

На сьогодні опубліковано чимало наукових праць, що висвітлюють історію вітчизняної філософської думки. Здійснено аналіз ідей та праць мислителів, зосереджена увага на загальних проблемах суспільного розвитку, однак необхідно відзначити, що безпосередньо генезису ідеї саморуху у вітчизняній філософії не присвячено спеціальних досліджень. Коріння цієї проблеми, безперечно, досягають XVI століття, про що свідчить практичне прагнення українського народу до своєї духовності, державності та незалежності, яке найбільш притамане українському народному руху. М.С.Грушевський відзначає, що починаючи з XVI століття культурно-національному руху в Україні найбільш сприяло заснування братства і козацтва. Продовжуючи дослідження цього процесу, Мар'яна Рубчак /США/ приходить до висновку, що братство приступило до здійснення програми культурних, педагогічних і релігійних реформ, найбільш видатним

Його досягненням було заснування власної друкарні, відродження культури, освіти. Тоді як козаччина – до старих слов'янських підстав демократизму: свободи, рівності й братства. В кінці XVI століття козаччина стає самосвідомою силою суспільного життя. Цьому сприяв розвиток філософської думки в Києво-Могилянській академії – першого вищого навчального закладу Київської Русі. Важливим було звернення відомих професорів /П.Могила, І.Кононович-Горбацький, І.Гізель, Ф.Прокопович та ін./ до античної філософії та філософії епохи Відродження. У їх лекціях, дискусіях предметом обговорення були питання матерії, субстанції, суспільства, буття, саморуку та ін.. Найбільш важливе значення має філософська спадщина Ф.Прокоповича.

Ф.Прокопович ще у ранніх своїх працях "Логіка", "Натурфілософія, або Фізика", "Етика, або наука про звичаї", а також у лекціях розглянув актуальні філософські проблеми, зокрема проблему руху. Осмислюючи проблему руху, він акцентує увагу на причині. Такий підхід дозволяє йому викласти думку про причини різного роду, серед яких Бог є перша найголовніша причина, йому підпорядковані всі інші причини. Посилаючись на авторитет філософів, Прокопович відзначає, що перша причина діє з допомогою інших причин, тобто причин, які самостійно діють в природі і суспільстві. Філософ приходить до висновку, що універсальний рух має у своїй основі власні принципи, без знання яких неможливо зрозуміти і всього того, що досліджується.

Досить чітко поставлені і розглянуті філософські питання цієї проблеми в працях Г.С.Сковороди. Дослідженню філософського і соціально-етичного вчення Сковороди присвячено немало праць загального характеру, однак більш поглиблене осмислення його філософської спадщини дає можливість виявити аспекти проблеми саморуку, актуальність яких не підлягає сумніву і сьогодні.

Філософсько-соціальний ідеал Сковороди базувався на його принципі: "Природа є першопочаткова всьому причина і саморухома пружина". Вона підпорядкована внутрішньому закону саморуху і саморозвитку. Торкаючись конкретних питань пізнання, Сковорода вважає, що через пізнання природи і суспільства відкриваються риси людини, Бога, і в цьому тайна буття.

Важливу роль в розвитку української духовності відіграла народна поезія Т.Г.Шевченка. Поява його "Кобзаря" і "Гайдамаків", "Послання до земляків" була важливою подією українського життя. Як відзначає Євген Кирилюк, не без впливу, а можливо, і з участю Шевченка написані програмні документи кириломефодіївців: "Книги битія українського народу", "Статут" тощо. Надзвичайно розвинене почуття свободи, протесту проти поневолення українського народу надихав Шевченка не тільки на виклад буття, а й майбуття України. Для його погляду характерна демократична спрямованість на побудову вільної, самостійної України, як рівної у дружбі народів. Це стосується і підходу І.Франка до філософсько-соціальних проблем. Він посилався на духовний розвиток суспільства. У здійсненні цього завдання важливу роль відіграє культурно-національний рух, який охоплює пізнавальну і практично-перетворюючу діяльність. І.Франко приходив до висновку, що рух є та сила, з якою пов'язане буття України, відродження її духовності, незалежності і самостійності. Тут багато що залежить від самовдосконалення української нації, разом з втіленням суспільного ідеалу мета буде досягнута сама собою, відзначає філософ. Специфіка поняття "сама собою" полягає в тому, що воно, як і поняття "самоуправління", "самостійність", "самозадоволення" та ін., відображає саморух суспільства.

Особливого значення набула реалізація ідеї саморуху в першій половині ХХ ст., оскільки це зв'язано з процесами самовизначення української держави. Таким практичним утвердженням ідеї

саморуху було утворення Української Народної Республіки. З цим періодом пов'язаний подальший саморух нашого суспільства, особливо етап відродження Української незалежної держави, її розбудова.

У другому розділі - "КАТЕГОРІЯ САМОРУХУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕОРІЇ" - розглянута особливість категоріального відображення об'єктивної реальності, зокрема, соціально-практична зумовленість розробки категорії саморуху відповідно сучасним досягненням науки. Дано авторське визначення категорії саморуху. Це, в свою чергу, має пряме відношення до з'ясування принципів, особливо категорії саморуху як основної висхідної категорії теорії саморуху, її функцій. Значна увага приділяється інтегративному зв'язку категорії саморуху з основними категоріями і законами, принципами діалектики, що становлять зміст теорії саморуху.

У першому параграфі - "Соціально-практична зумовленість розробки категорії саморуху" - обґрунтовані основні аспекти цієї проблеми. З розвитком наукового пізнання і практики дослідження саморуху як філософської проблеми набуває особливого значення. Адже науково-філософське осмислення саморуху суспільства не тільки визначає його закономірність, а й науково пояснює закони саморуху як закони діяльності людей. Центральним питанням цієї проблеми є усвідомлення місця і ролі людини в сучасному виробництві. Із зміною типів і форм виробництва змінюється співвідношення і структура матеріального і духовного виробництва і, зокрема, все більш посилюються і реалізуються духовні цінності людини, поступово відбувається відтворення її як творчої особистості. Важливим для цього процесу є самоорганізація і самовдосконалення.

Варто звернути увагу на те, що процес виробництва засобів до життя людей та їх відносини на сучасному етапі саморуху суспільства все більш набувають диференціації, що дозволяє визначити функції будь-якої його системи як у промисловому, так і в сільсько-

господарському виробництві. Для плідного розв'язання цієї проблеми велике значення має реалізація можливості більш посиленого розвитку духовного виробництва щодо матеріального, зберігаючи його максимальну самостійність. Можливість наукової розробки соціальної технології вдосконалення цього процесу пов'язана із філософським аналізом саморуку громадських ініціатив, що сприяють вирішенню цієї проблеми. Відомо, що цей процес є конструктивним фактором в розвинутих країнах, не менше його значення і для нашого суспільства.

Завдання полягає в тому, що окрім гуманізації суспільних відносин, необхідно змінити ставлення до науки, особливо у молоді, і не словами, а ділами, це стосується і відповідальності держави, за створення умов щодо самореалізації молоді відповідно зростаючим соціально-практичним потребам суспільства. Адже соціально-практичні потреби стимулюють дослідження цієї проблеми, однак це не може бути здійснено без знання саморуку природи і суспільства. Суспільство, досягнувши якісно нового усвідомлення свого життя, почало само себе перебудовувати, особливо в умовах своєї незалежності.

З розвитком пізнання і практики виникають нові питання, ідеї, гіпотези, які поглиблюють попередні аспекти проблеми саморуку, тому навіть вірно поставлена проблема буде через деякий час переусвідомлена. І це цілком закономірно, поскільки цей підхід відповідає вимогам, які пред'являються до наукового пізнання. У цьому зв'язку перед науковцями стоїть завдання розробки механізму активізації наукових досліджень, особливо це стосується проблеми саморуку. Цьому сприяють дослідження Л.А.Петрушенком саморуку матерії в світі кібернетики. Значний інтерес має його спроба визначити категорію саморуку через співставлення її з поняттям "активність". Так, він відзначає, що у певному відношенні поняття активності ширше поняття саморуку і є більш повним, багатим, конкретним, тоді як поняття

саморуку означає, що основою загальної взаємодії, руху, є суперечність; наявність діалектичної суперечності як джерела руху є внутрішньо властивою метерії. На нашу думку, здійснений підхід сприяє визначенню категорії саморуку, однак питання про сутність саморуку не зводиться до питання про суперечність як причину саморуку, це стосується і поняття активності.

Спроба визнати суперечність як джерело саморуку є серйозною перешкодою у дослідженні цієї проблеми. У даному випадку суперечність зовні саморуку, тоді як вона іманентна йому. Крім цього, в з'ясуванні активності необхідно враховувати її соціально значиму сутність, як безпосереднього предмету аналізу повинна розглядатись людська діяльність, для характеристики якої застосовується поняття "активність", творча діяльність розглядається як, наприклад, активне відношення: людина - наука - техніка - виробництво. Поняття "активність" застосовується і в аналізі суспільної практики, особливо для усвідомлення її стану і рівня розвитку та ін.

У визначенні об'єктивного змісту категорії саморуку заслуговує уваги підхід Ф.Ф.Вякерева. Однак усвідомлення саморуку крізь призму визначення лише особливих матеріальних систем, здатних до саморуку, не вирішує проблеми. Увага зосереджена на визначенні суперечності як сутності саморуку. Інтерес до аналізу сутності зумовлений тим значенням, якого набуває нині питання про зміст саморуку.

Важливим фактором, який стимулює дослідження проблеми саморуку, є монографічне дослідження В.А.Кайдаловим концепції саморуку і її проблем, в ній порушується питання і про принцип саморуку.

Оскільки в ХХ ст. найбільшого розвитку досягли фізичні науки, то і уявлення про саморух реальності розроблені переважно цими науками. Маючи це на увазі, на наш погляд, потрібно прослідкувати найбільш важливі, що розкривають сутність форм саморуку.

Вільше того, необхідно враховувати сучасні досягнення наукового пізнання природи і суспільства.

Нині особлива увага приділяється фізиці макросвіту, його стану, способу буття. Дослідження інтенсивно проводяться в США. Аналіз стану ядерної матерії переконливо свідчить про те, що усвідомлення цієї проблеми пов'язано з осмисленням саморуху /В мире науки. -М.: Мир, 1992. - №1/. Важливо і те, що астрономи збагатили знання про спонтанність планетарних туманностей, їх самостворення, самозміну та ін. /В мире науки. -М.: Мир, 1992.- №7; Наука і суспільство.- К., 1992. - №10-12/.

Виникнення синергетики як наукового напрямку, що досліджує процеси переходу від неупорядкованості до порядку, тобто, самоорганізацію цілісних систем, характеризує якісні зміни в науковому пізнанні саморуху природи і суспільства /К.І.Воляк, І.С.Добронравова, І.Пригожин, А.Д.Семенов та ін./. Піднесення рівня філософського аналізу цієї проблеми має важливе значення / В.М.Князев, М.О.Парнюк, Є.М.Причепій, М.Ф.Тарасенко/. Це з необхідністю вимагає філософського осмислення як нових пізнавальних процесів, так і зміну методологічних настанов діяльності дослідників, що суттєво впливає на розробку теорії саморуху.

Спеціалісти в галузі синергетики вважають категорію саморуху найважливішим орієнтиром в пізнанні, принципом осмислення результатів, отриманих в процесі дослідження саморегуляції, її стійкості, відповідно і для висунення нових ідей, гіпотез.

Суттєва увага природодослідників зосереджена на біологічних системах. Нині теоретична біологія впритул підійшла до визначення сутності життя як саморухомої цілісності, що активно проявляється в якісно різноманітних формах. Безумовно, наукове пізнання законів природи дозволяє суспільству вдосконалювати свою діяльність, але цього недостатньо, необхідно пізнати закони

саморуку суспільства. Діалектичний підхід більш повно розкриває механізм саморуку суспільства, особливо тоді, коли в сферу пізнання залучаються і такі категорії, як "суспільство", "необхідність", "самоорганізація", "суперечність", "іманентність", "закон" та ін. Саме з цього ми виходили у своїх намаганнях подолати наявне відставання в розробці категорії саморуку.

Дійсне становлення високоорганізованої суспільної системи відбувається там і тоді, де і коли постійно діють необхідні фактори, іманентні цій системі, в значній мірі детермінують саморух, але не обмежують його самостійності і спонтанності. Спонтанність властива суперечностям, іманентних саморуку суспільства, його сутності, разом з тим спонтанності властива необхідність і самостійність, але і вона має свою відносність. Перш за все пояснюється це тим, що самостійність саморуку суспільства проявляється не у відриві від необхідності і випадковості, і не у відриві від природи, всесвіту, а в самоорганізації як висхідній ступені саморуку, іманентності якої є виробництво. Нині створюються умови самоорганізації нових типів господарювання, суттєва увага приділяється і самовизначенню підприємства, що сприяє розвитку самоініціативи, творчості та ін.

До речі, найбільш це стосується самоорганізації, тобто загальної властивості світу, особливо суспільства, яка полягає у відтворенні особливостей тих чи інших об'єктів, систем на основі іманентних їм суперечностей, які можуть змінювати не тільки своє функціонування, а й свою структуру, самоорганізацію. Самоорганізація не тільки властива діалектиці висхідного саморуку, а й подальшим його етапам, тобто самоорганізація – це передумова й необхідність саморуку як способу буття природи і суспільства. Необхідність відображає внутрішню закономірність у зв'язках між явищами саморуку суспільства, яка зумовлює їх існування, а також і те, що неозцінно

повинно статися в існуючих умовах. Викладене найбільш сприяє визначенню категорії саморуку.

Категорія саморуку, як і категорія руху, відображає головне, основне - спосіб буття об'єктивної реальності, проте на відміну від категорії руху в більш багатих і глибоких визначеннях, відображає найбільш суттєві властивості саморуку об'єктивної реальності. Крім того, у категорії саморуку глибокі і конкретні інтегративні зв'язки з категорією розвитку, тим більше з категорією суперечності, ніж це є у категорії руху.

Категорія саморуку найбільш використовується для визначення такої зміни, яка являє собою нову якість, розвиток, зумовлений взаємопроникненням протилежностей. Доведено, що саморух - спонтанна, самостійна, самоорганізована, внутрішньо необхідна зміна матерії, іманентність якої є постійне виникнення і розв'язання суперечностей. Це визначення характеризує головним чином об'єктивний / зі сторони розвитку / зміст категорії саморуку, який зумовляє всі інші її аспекти. У дисертації також здійснена спроба розглянути об'єктивний зміст та структуру категорії саморуку відповідно сучасним досягненням наукового пізнання і практики.

У другому параграфі - "Категорія саморуку в системі філософських абстракцій, що становлять зміст теорії саморуку" - обґрунтовано, що категорія саморуку, відповідно своєму змісту, займає певне місце в системі категорій. Доречно зазначити, що у філософії немає системи, аналогічній хімічних елементів Менделєєва, звертаючись до якої, можна було б безпосередньо вказати місце тієї чи іншої категорії. Вихідним пунктом дослідження цього питання є вимога діалектичної логіки про те, що аналіз категорій, вивчення їх повинно враховувати їх рух, зв'язок, взаємоперехід. Відповідно автор зупинився на історичному розвитку визначення поняття "система". У останній час посилюється прагнення деяких філософів система-

тизувати категорії. Висунуті принципи систематизації категорій, має місце спроба визначити їх груповий взаємозв'язок, здійснено аналіз логічної структури найбільш складних категорій діалектики. У дисертації обґрунтовано положення, що у загальній системі категорій умовно можна виділити групи категорій, найбільш взаємозв'язані між собою, мають строгий логічний і діалектичний взаємозв'язок. Сказане, як нам уявляється, відноситься і до категорій руху і саморуху.

Категорії руху і саморуху дуже близькі своїм змістом, вони настільки тісно взаємопов'язані, що їх неможливо розглядати інакше, як спільно, співвідносно. Для усвідомлення цих категорій велике значення має дослідження не тільки їх становлення, генезису, але й рівня розвитку сьогодні. Звертається увага і на те, що категорія саморуху має певний зв'язок з категоріями буття, матерії, спонтанності, розвитку, суперечності, закону та ін., з виникненням яких відбувається її становлення та функції. Саме з цього розглядається саморух і зі сторони його розвитку, суперечності, якісних змін.

Щоб мати більш повне уявлення про місце і роль категорії саморуху в системі філософських абстракцій, розглянуто інтегративний зв'язок її з єдністю і боротьбою протилежностей, відповідно виявлено методологічний аспект поставленої проблеми і тим самим здійснена критика метафізичного тлумачення саморуху. Якщо за допомогою єдності протилежностей дається пояснення сутності об'єктивного саморуху, то з допомогою категорії саморуху можна найбільш глибоко пояснити механізм боротьби протилежностей, саморух суперечності. Дослідження цього закону набуває значення основи, завдяки якій підлягають аналізу і інші закони діалектики. Поскілки відношення між протилежностями виражено в законі єдності і боротьби протилежностей, має необхідний характер саморуху, то, відповідно,

можна зробити висновок, що цей закон є законом саморуху світу. На наш погляд, це дає обґрунтування розглядати зв'язок категорії саморуху і закону єдності і боротьби протилежностей крізь призму аналізу змісту діалектичної суперечності.

Разом з цим діалектична суперечність є основою і закону взаємного переходу кількісних і якісних змін. Боротьба між протилежностями виявляється в різноманітних формах, в певних умовах закономірно приводить до такого моменту, фази, коли здійснюється якісний стрибок і разом з тим початок саморуху нової суперечності в новій якості. Взаємопроникнення протилежностей визначає не тільки напрямок якісних змін, характер стрибка, але і спосіб, і форму заперечення старого новим, без усвідомлення ролі у саморусі якого неможливо зрозуміти характер і сутність якісних змін процесів світу, особливо саморуху суспільства. Тут приймається до уваги і те, що закон єдності і боротьби протилежностей не може відобразити все внутрішнє життя, зумовлене не тільки боротьбою, але і злагодою, узгодженням протилежностей суспільства, поскільки необхідне ще знання якісних змін, заперечення старого новим.

На відміну від закону взаємопроникнення протилежностей, закон заперечення заперечення відображає загальну тенденцію, зв'язок ступенів і етапів саморуху суспільства як діалектичного процесу, сходження від простого до складного, від старого до нового. Перехід до більш високого якісного стану характеризує основну тенденцію саморуху суспільства.

Під кутом зору необхідності вирішення методологічних проблем обґрунтовано, що це залежить від виявлення інтегративного зв'язку категорії саморуху з найважливішими принципами: об'єктивності, матеріальної єдності світу, розвитку, взаємодії та ін. В дисертації виявлені найбільш істотні аспекти їх взаємозв'язку, розглянуті і ті функції, які вони виконують в дослідженні сутності саморуху,

Його законів: саме на цьому рівні дослідження вияснено найбільш важливе, суттєве - саморух як саморозвиток.

Дослідження цих питань дозволило більш повно усвідомити, що категорія саморуху як якісно особлива форма мисленого відображення саморуху як способу буття суспільства виявляє себе в специфіці синтезу знання цієї дійсності. Звідси виникає її конкретність, особливість змісту, більш повне логічне визначення, відповідно збагачуються функції, а це сприяє визначити її як основну висхідну категорію генезису теорії саморуху.

В побудові теорії саморуху важливу роль виконує категорія сутності. Проникаючи в глибину саморуху об'єкта, пізнання поглиблює знання сутності, суперечності, закону. Одночасно поглиблюється розуміння внутрішнього і необхідного. І хоч ці категорії необхідні для характеристики саморуху об'єкту, вони недостатні для всебічного знання сутності, так як мислення рухається від однієї категорії до другої. Завдання пізнання полягає в тому, щоб за допомогою філософських категорій відтворити в мисленні саморух природи і суспільства у всій його повноті і конкретності, створити теорію саморуху. Формування теорії саморуху, що відображає саморухомий об'єкт, спирається на принцип сходження від абстрактного до конкретного, за допомогою якого категорії не розташовуються подібно хімічним елементам таблиці Менделєєва, звертаючись до якої можна було б показати місце тієї чи другої категорії, а діалектично виводяться одна із другої.

Пізнання сутності процесів матеріального світу в їх саморусі, виявлення його закономірності дозволяє розвивати наукове визначення аж до теорії саморуху. Разом з тим, виділяючи формою теоретичного знання систему категорій, визначено основні із них, які складають його фундамент, висхідною і основною серед них є категорія саморуху як принцип. Вже на початковій ступені становлення теорії

саморуху виявляється надто важлива його роль. В загальній теорії принцип саморуху функціонує як особливе, притому таке особливе, яке становить її фундамент. Але будь-яка теоретична система знання ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою. Найважливішими принципами побудови теорії саморуху, які формулює філософія, є принципи об'єктивності, логічного та історичного саморуху, сходження від абстрактного до конкретного та ін. У логічному виразі пізнання основним принципом, який пронизує всю систему знання і субординує його, є принцип саморуху.

Становлення теорії саморуху осмислюється і в плані зміни форм її методологічної організації. Однак нерідко в тіні залишається питання про специфічно діалектичний підхід до зміни поставлення цієї проблеми. Суттєві аспекти еволюції теорії саморуху можна виявити і при логіко-методологічному аналізі природничо-наукового знання. Адже діалектична обробка історії філософської думки, науки була, є і завжди буде актуальною, необхідною.

Будучи за своїм об'єктивним змістом знанням сутності саморуху реальності, тобто універсальних законів, необхідних зв'язків, відношення самоорганізації і самодетермінації та ін., теорія не лише пояснює, а й прогнозує закономірний саморух систем у майбутньому. Необхідно відзначити, що те, що сьогодні є новим, розривається і через деякий час стає необхідною передумовою виникнення якісно нового. Адже теорія саморуху не тільки система набутих знань, а й спосіб здобуття нових знань, вона орієнтує дослідника на ще не вивчені процеси.

У третьому розділі - "ФУНКЦІЇ КАТЕГОРІЇ САМОРУХУ В НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ І ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ" - розглянута методологічна функція категорії саморуху, особливо в світоглядній орієнтації людини, конкретний аналіз якої передбачає виявлення змісту поняття

світогляду у площині філософсько-соціального підходу до дослідження проблеми. У цьому напрямку особливого значення набуває відбиття єдності людини і суспільства, в якій людина самовизначає і само-реалізує свою особистість. Найбільш вона реалізується в соціальному пізнанні і практичній діяльності. Відповідно, нами досліджена особливість методологічної функції категорії саморуху в соціальному пізнанні, а також у вирішенні соціально-практичних проблем, зокрема, в сфері практики навчального процесу. У цьому ж розділі досліджена категорія саморуху як принцип діяльності людини в сфері: "наука-техніка-виробництво".

У першому параграфі - "Категорія саморуху в світоглядній орієнтації людини" - зроблено аналіз наукового світогляду, увагу спрямовано на соціально-філософський аспект проблеми.

У дисертації зазначено, що у філософській літературі ретельного аналізу набули категорії "людина" і "світ", однак недостатньо досліджено поняття "відношення". У вузькому змісті слова під філософським світоглядом, на наш погляд, можна розуміти діалектичний синтез знання про відношення "людина і світ людини", внутрішню логічну структуру якого становлять категорії. Зауважено, що відношення людини до матеріального світу включає в себе і ціннісну орієнтацію, яка оснований на визначенні його процесів у їх саморусі. При цьому необхідно мати на увазі, що воно завжди утримує в собі оцінку процесів світу, способу його буття, включену в практику і теоретичну діяльність, характеризує собою світоглядну орієнтацію людини взагалі. Отже, категорії треба розглядати не тільки як форми мислення, а й як універсальні форми самосвідомості, як форми знання духовно-практичного освоєння світу.

Необхідно відзначити, що саме категорія саморуху найбільш глибоко, на відміну від інших категорій діалектики, відображає саморух як спосіб буття суспільства, разом з тим вона як ступінь

пізнання, отже, і як форма знання, яка синтезує в собі основні теоретичні уявлення про саморух світу, що склалися на сучасному рівні розвитку пізнання. Ось чому для наукового світогляду небайдуже, який зміст категорії саморуху і як він співвідноситься до сучасних досягнень науки і практики.

Питання про світоглядну функцію категорії саморуху складне і багатоаспектне. Проте у будь-якому випадку категорія саморуху як специфічно філософська форма знання здійснює суттєве пояснення тієї форми буття, розвиток якої вона відображає, і цим самим забезпечує світоглядну орієнтацію людини в пізнанні процесів світу.

У цьому напрямку велике значення має також усвідомлення суспільно-історичного процесу як природного саморуху людства до незалежності, самостійності. У свідомості людей фіксується відношення до інших народів, зв'язок із зовнішнім світом, що, в свою чергу є загальною основою буття суспільства. Дійсно, взаємозв'язок народів, їх єдність і відображення цього процесу в самосвідомості виступає не тільки важливою умовою існування суспільства, а і його розвитку. Наукове мислення повинно відображати цю дійсність такою, якою вона є. Зрозуміло, важливе значення має світоглядний зміст таких категорій, як "суспільство", "самовідродження", "суперечність", "саморух" та ін. Так, якщо категорія "суспільство" характеризує в основному органічну цілісність суспільних відносин і їх носіїв, то значення категорії "саморуху" полягає перш за все в тому, що вона виконує роль принципу в усвідомленні суспільства як саморухаючої системи.

Звичайно, світоглядна функція категорії саморуху у вирішенні проблеми суспільно-історичного процесу спирається на діалектичний аналіз загального і особливого, а також дію об'єктивних законів саморуху суспільства. Із світоглядною функцією органічно пов'язана методологічна, значення якої в соціальному пізнанні і практиці

все більш зростає.

Другий параграф - "Особливість методологічної функції категорії саморуху в науковому пізнанні" - займає важливе місце в дисертаційному дослідженні. Безумовно, це питання має загальнонаукове і практичне значення. Його дослідження дозволило встановити, що на висхідній ступені наукового пізнання суспільства категорія саморуху функціонує як логічне визначення того, що підлягає пізнанню, а це найважливіша вимога діалектичної логіки. Однак в науковому пізнанні категорія саморуху тільки тоді виконує функцію відповідної методологічної настанови, коли вона стає невід'ємним елементом методологічної культури людини. І наскільки ця категорія логічно усвідомлена - у такій мірі вдається реалізувати її як методологічну настанову, проникнути в сутність саморуху світу, розкрити його механізм. Тому дослідження саморуху суспільства пов'язано не тільки із засвоєнням історично набутих знань, але й з рівнем розвитку культурно-пізнавальних здібностей дослідника.

У чому полягає специфіка методологічної функції категорії саморуху, яка її роль в соціальному пізнанні? Це питання має загальнонаукове і практичне значення. Поряд з дефініцією категорії саморуху важливе значення має логічний аналіз її методологічної функції у висхідному ступені пізнання саморуху суспільства.

На висхідній ступені наукового пізнання категорія саморуху функціонує як логічне визначення того, що підлягає пізнанню, тобто, найважливіша вимога діалектичної логіки - об'єктивність розгляду суспільства, включачого в себе дослідження саморуху, його суперечності. Реалізація методологічної настанови категорії саморуху, особливо її регулятивно-пошукової направленості - найбільш складний ступінь розкриття її методологічної функції.

Цим не зменшується значення інших категорій, що відображають сутність саморуху суспільства, але роль, значення кожної із них

не однакова. Це залежить не тільки від їх змісту, але й від того, у якій сфері пізнання і на якому етапі вони виконують свої функції. Тому в аналізі методологічної функції категорії саморуку необхідно врахувати зміст і функції тих категорій, які експлікують її внутрішній зміст. Так, наприклад, категорія суперечності виконує важливу роль в здійсненні методологічної функції категорії саморуку не тільки в пізнанні суперечності як іманентності саморуку суспільства, але і в синтезі знання про неї в цілому. Характерно, що кожне із понять, що утворюють її логічну структуру /спонтанність, самостійність, самоорганізація, внутрішнє, необхідне, суперечність та ін./, виконує свою функцію всередині цілої і конкретної функції, як категорії, так і в теорії.

Зберігаючи тісний зв'язок з поняттями окремих наук, категорія саморуку набула певну визначену специфіку, що дало змогу розглянути її як універсальний принцип вирішення світоглядних, гносеологічних, методологічних та практичних проблем саморуку. На основі цього підходу можна глибше усвідомити механізм саморуку суспільства, активізувати діяльність його творчого потенціалу.

У третьому параграфі - "Категорія саморуку в системі оновленого викладення філософії" - дисертант виходить із того, що серед соціальних і економічних завдань розвитку суспільства особливого значення набуває завдання формувати науковий світогляд, культуру в молоді. Вирішення цієї проблеми передбачає виховання активного ставлення до оволодіння філософією як світоглядом і методологією, як культурою, роль якої в сучасну епоху все більш зростає.

Викладення філософської науки в учбовому процесі виступає як процес передавання історично та логічно накопиченого знання, синтезованого у її категоріях і законах. Це суттєво не тільки у проблемному викладанні першої теми: "Філософія, коло її проблем

і роль в суспільстві", а й інших тем, про які йде мова у дисертації. Зауважимо, що філософське розуміння світу займає основне місце у філософії. В учбовій програмі виділено питання про рух і розвиток, тоді як протягом всіх попередніх років відношенню категорій руху і саморуху ні слова, а це питання було, е і завжди буде суттєвим у розгляді світоглядних і логіко-методологічних проблем. Взаємозв'язок вказаних категорій виконує важливу роль у всій системі філософських категорій, особливо у проблемному викладенні теорії діалектики та методології наукового пізнання.

Може виникнути питання: в якій темі філософії потрібно виділити категорію саморуху як самостійну категорію в предмет спеціального розгляду? Здійснити це, на наш погляд, доцільно в темі "Філософське розуміння світу: буття, матерія, саморух, простір і час як висхідні категорії науки" такими, наприклад, питаннями: рух і саморух, саморух як спосіб буття світу та ін. Вирішення цієї проблеми сприятиме поглибленню у студентів знання про саморух як спосіб буття суспільства.

Завдання дальшого розвитку суспільства через всебічний розвиток його сутнісних сил є основою роботи вищої школи. Зараз перед нами відкриваються нові можливості в роботі зі студентами, зокрема, в організації індивідуальної роботи. Саме індивідуальна робота в позанавчальний час сприяє проникненню в найбільш загадкове з усіх проявів людського життя - у сферу мислення, що дає можливість здійснити вплив на саму думку, спрямовуючи її на ціннісні орієнтації наукової роботи. Адже наука та філософія дали нам методологію, необхідну для виконання цього важливого завдання, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства. Реалізація цієї можливості - одне з істотних завдань нашого суспільства, яке гуманізує науку, ставить її на службу людині, наука виконує ціннісно-орієнтовану функцію, яка пов'язана з осмисленням особистістю змісту життя

та творчості.

Процес формування теоретико-методологічної культури студентів не обмежується оволодінням знанням методологічної і світоглядної функцій діалектики, він включає в себе оволодіння методами дослідження окремих наук, безпосередньо застосовуваних у практиці наукового дослідження. Отже, ця проблема зосереджена на логіко-методологічних цінностях, акумулюючих в собі відповідні знання, особливо тоді, коли природничонаукові й технічні кафедри продовжують наукову роботу з студентами на старших курсах у позанавчальний час. Сам хід цього проблемного процесу приводить до удосконалення мислення студентів, наповнює якісно новим змістом їх духовне самовизначення і самоствердження, які виступають у контексті їх загальної самоорганізації, саморуку.

Зрозуміло, ми не закликаємо до того, щоб вивчення філософії було замінено тільки проблемою саморуку, йде про ті її аспекти, необхідність аналізу яких випливає із викладення того чи іншого питання. Це стосується і категорії саморуку, однак тут неможливо встановити строго визначену міру, так як логіко-методологічна функція цієї категорії, як і будь-якої іншої, залежить не тільки від її змісту і функцій, але і від специфіки розкриття теми.

У четвертому параграфі - "Категорія саморуку як принцип діяльності людини в сфері: "наука - техніка - виробництво" - досліджено проблему вдосконалення діяльності людини. Доведено, що важливим компонентом ініціативної діяльності людини є загальнотеоретична та фахова культура. Вона закріплюється у логіко-методологічних цінностях, акумулюючих в собі певні знання та настанови, синтезовані в категоріях і принципах діалектики як логіки і методологічної науки. Цей підхід, на наш погляд, дозволяє розглянути філософські категорії як невід'ємні принципи методологічної культури, в тому числі і категорію саморуку.

У категорії саморуху акумулюється певне знання, що історично /відповідно логічно/ склалось в практичному і пізнавальному відношенні людини до саморуху світу, в якому ця категорія як принцип виконує важливу роль в активізації виявлення людиною соціальної сутності, самосвідомості, самоініціативи.

Відомо, що для практичної діяльності необхідні знання, що постійно розвиваються, особливо ініціативні знання з як найбільшим ступенем повноти, задоволення її запитів. Ініціатива, що виникла в практичній діяльності, функціонує не тільки як досвід, а й як особлива логічна форма мислення, знання, яке характеризується найбільшою ефективністю. Цей підхід дає змогу з'ясувати, що в ініціативності відображається діалектика суб'єкта і об'єкта: з одного боку, ініціатива як логічна форма знання об'єктивна за своїм змістом, а з другого - ця об'єктивність є принцип творчої діяльності людини.

Виникнення, розвиток і реалізація ініціативи - найбільш складний шлях, на якому труднощі об'єктивного і суб'єктивного характеру долаються лише в тому випадку, коли достатньо розвинена самоорганізованість і самодисципліна людини, здатність боротися, в тому числі з власною слабкістю, піддатливістю. Потрібна впевненість у правильному виборі реалізації своєї ініціативи, яка повинна погоджуватися з суспільною необхідністю, важливо уміти мобілізувати сили і бити на ризик, сміливо відстоюючи ідеї нового, прогресивного, того, що прискорює соціально-економічний розвиток суспільства, тим самим його саморух.

Поставивши ініціативу на наукову основу, можна розв'язати суперечність між теоретичними поглядами і практикою, між наукою і виробництвом. В цьому напрямку особлива увага приділяється новим формам і методам допомоги винахідникам, раціоналізаторам в Україні. /Мучня Л. Винахідникам та раціоналізаторам України. Голос України, 17 вересня 1994 року/.

Важливо відзначити, що сьогодні технічні науки у своєму розвитку повинні відповідати вимогам нової закономірності, вираженої в необхідності випереджувачого розвитку по відношенню до техніки, а техніки - до виробництва. Вирішення цієї проблеми повинно спиратися на досягнення сучасної науки та практики. Однак, випереджувачий розвиток технічних знань зумовлений тим, що сучасні науково-технічні ідеї, як правило, відрізняються великою складністю, і їх практичне використання вимагає налагодження виробництва.

Впровадження у виробництво нових наукових ідей найбільш ефективно тоді, коли це здійснюють вчені та інженери, яким притаманна професійна творча ініціатива. Від кожного з нас вимагається сьогодні оволодіння діалектичною логікою, найважливіша вимога якої - розглядати предмет в усій його багатогранності, вивчити всі його сторони, зв'язки, суспівати предмет в його розвитку, саморусі, зміні.

Однак на різних рівнях і в різних умовах ініціатива зустрічає іноді гостре протистояння, набуваччи складні форми боротьби між старим і новим. У будь-якому випадку від ініціатора вимагається здійснити вибір між згтовхувачими між собою цінностями, методами і формами діяльності на користь однієї із них і через розв'язання цієї суперечності реалізувати свою ініціативу в саморусі. У цьому напрямку відбувається зрощення принципу саморуху і ініціативи як нової ідеї, форми знання, в загальний принцип практичної діяльності. Відомо, що творча ініціатива, ідея вривається у життя інколи неждано-негадано і не завжди зустрічає підтримку, готовність негайного використання її. Успіх справи залежить, як показали наслідки наших досліджень, від інтересів і переконання людини, глибини знань і дослідницьких навиків, оволодіння принципами наукового пошуку.

Здійснення цієї високої моральної насолоди найбільш досяга-

ється усвідомлення необхідності активної реалізації творчого задуму, ініціативи людини в сфері: "наука - техніка - виробництво".

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, в якому виділені основні рекомендації, що сприяють науковому вирішенню сучасних практичних та теоретичних завдань вдосконалення саморуку нашого суспільства, його якості, а для цього необхідно найбільш повно реалізувати творчий потенціал, його ініціативу. Шлях до посилення ініціативності мислення і практичної діяльності лежить через вдосконалення змісту, характеру і умов праці, посилення турботи про людину, а це найбільш сприяє поліпшенню якості саморуку суспільства.

Дослідження цього процесу дозволило зробити висновок, що теорія саморуку не лише пояснює, а й орієнтує на ще не вивчені процеси, що здійснюються в природі і суспільстві.

Основний зміст дисертації опубліковано в таких працях:

1. Барановский В.Н. Генезис и функции категории самодвижения. - Киев: Вища школа. Изд-во при Киев.ун-те, 1985. - 136 с. /Монографія/.
2. Барановский В.Н. Категория самодвижения в "Философских тетрадах Ленина //Проблемы философии - Киев: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1980. - Вып.50. - С.61-63.
3. Барановский В.Н. Место категории самодвижения в формировании духовной культуры человека. //Проблемы философии. - Киев: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1981. Вып.52. - С.70-74.
4. Барановский В.Н. Интегративная роль категории самодвижения. //Проблемы философии. - Киев: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1984. - вып.62.-С.122-124.
5. Барановський В.М. Про значення категорії саморуку в науковому пізнанні соціальних процесів. //Вісник Київського університету. Питання філософських наук. -Київ: Вища школа, Вид-во при

Київ, ун-ті, 1984. - Вип.16 - С.9-14.

6. Барановський В.М. Про діалектичний характер ініціативності мислення і діяльності. //Вісник Київського університету. Питання філософських наук. - Київ.: Вища школа. Вид-во при Київ. ун-те, 1989. - Вип.21 - С.13-18.

7. Барановский В.Н. Диалектика и проблема совершенствования преподавания общественных наук //Перестройка преподавания общественных наук: проблемы и пути решения. Житомир: Изд-во ЖВУРЭ ПВО МО Украины, 1992. - С.25-28.

8. Барановский В.Н. Проблема совершенствования /социально-философский аспект исследования/ Фундаментальні науки, економіка, філософія, культура. Вип.1 серія В. - Житомир, 1993. - С.97-102.

9. Барановський В.М. Природа становлення теорії саморуку // Фундаментальні науки, історія, філософія, економіка. Вип.2 серія В. - Житомир, 1994 - С.68-76.

10. Барановский В.Н. О методологической функции категории самодвижения. //Единство мировоззренческой и методологической функций марксистско-ленинской философии. Респ.научн.конф.: Тез.докл. и выступ. - Киев, 1980 - С.60-62.

11. Барановський В.М. Світоглядне значення категорії саморуку. //В.І.Ленін про комуністичне виховання молоді. Обл.наук.-практ. конф.: Повідом. і тез допов. - Житомир, 1980 - С.32-34.

12. Барановский В.Н. Некоторые вопросы формирования самосознания студентов. // Тезисы докладов седьмой научно-методической конференции училища ч.П - Житомир: Изд-е ЖВУРЭ ПВО МО Украины, 1993. - С.23-25.

13. Барановський В.М. Сучасна потреба в розробці методологічних основ наукової роботи студентів //Формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій, соціального і гуманістичного мислення у студентів у позанавчальний час: Тези доп. Респ.наук. -

практ. конф.: Одеса, вересень 1993 р. Ред. кол. - К.: ІСДО, 1993.
- С. 77-80.

14. Барановский В.Н. Философско-социальный анализ проблемы
духовного самовозрождения Украины. Тез. докл. военно-науч. конф. -
Житомир: Изд-е ЖВУРЭ ПВО МО Украины, 1994. - С. 12-13.

Барановский Владимир Николаевич. Генезис теории самодвижения. Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.01 - диалектика и теория познания, Киевский университет им.Тараса Шевченко, Киев, 1995. Защищается рукопись диссертации.

Исследована новая философская проблема - генезис теории самодвижения. Осуществлен историко-философский анализ категории самодвижения, дано ее авторское определение, как исходной категории теории. Обоснована структура теории самодвижения, ее функции, в системе которых основную регулятивно-поисковую направленность выполняет категория самодвижения, в научном познании и практической деятельности.

Baranovsky Vladimir Nikolayovich . Genesis of Selfdevelopment theory. Thesis.for the Degree of Doctor of Philosophical Sciences in speciality 09.00.01. - Dialectics and Gnoseology. Kiyiv University, 1995. A manuscript of dissertation thesis is defended.

A new philosophical problem- genesis of selfdevelopment theory- is analyzed. A historic- philosophical analysis of the category of self- developed is given, as well as its interpretation by the author as the genetic category.

The structure of the self- development theory, both in gnoseology and practical activity, its function, determined by the system of regulative and research self- development trends, is substantiated in the given manuscript.

Ключеві слова: саморух, генезис, теорія, взаємозв'язок, духовність, орієнтація, діяльність.

АБ-1

Підписано до друку 13.03.1995. Формат 60x84/16. Обсяг 2 друк.
аркуша. Зам. 0301. Тираж 100. Безкоштовно. Житомир, М. Бер-
дичівська. 17. Облдрукарня.

ци 7679

AB 32.106

AB 32.106